

в местном железообрабатывающем ремесле железа и стали, кузнечной сварки и термической обработки стальных изделий. В целом же, местное железообрабатывающее ремесло, находясь на довольно высоком уровне, полностью выделилось в отдельную отрасль, сохраняя характер общинной стадии ремесла. Это не исключает функционирования в Скифии специализированных кузнечных центров, в частности, по изготовлению оружия.

V. D. Gorak

BLACKSMITH'S WARES FROM THE SCYTHIAN RELICS OF THE MID DNEIPER TERRITORY

The paper presents results of metallographic studies of 23 blacksmith's wares intended for domestic needs taken from nine Scythian relics of the mid Dnieper territory. The results obtained has confirmed application of iron and steel, forge welding and heat treatment of steel wares in the local iron-manufacturing craft. On the whole, the local iron-manufacturing craft attaining rather high level of development has completely separated as an independent branch though remained at a communal stage of the craft. However, this fact adds nothing to disprove functioning of special blacksmith's centres in Scythia, arm-manufacturing centres in particular.

Одержано 13.05.89.

МЕГАРОНИ НЕАПОЛЯ СКІФСЬКОГО

Ю. П. Зайцев

У статті на підставі порівняльного аналізу робиться спроба визначення хронології, функціонального призначення, генезису і соціально-етнічної приналежності споруд мегаронного типу на Неаполі скіфському.

«Мегаронна» проблема у пізньоскіфській археології виникла після розкопок Тавро-скіфської експедиції 1955—1958 рр., коли на Неаполі було виявлено перші чотири будівлі, схожі за плануванням з грецькими храмами «в антах». Ще на первинному етапі розкриття першої з них — будинку А — О. М. Карасьовим та П. М. Шульцем висловлювалась упевненість в його культовому або громадському призначенні¹, на доказ чого потім були наведені планувальне рішення, фундаментальність, багате оздоблення тощо². Ця точка зору панувала до недавнього часу та базувалася практично на вже згаданих матеріалах. Так, наприклад, про культово-громадську приналежність будов типу мегарон у пізній час писали О. Д. Дашевська, І. В. Яценко, П. М. Шульц, Т. М. Висотська та ін³. Не раз також ставилося питання про їх генезис та зв'язок з архітектурними традиціями⁴.

Припущення про житлове або змішане їх призначення було висловлено С. Д. Крижицьким, який залучив близькі матеріали з античної архітектури Північного Причорномор'я⁵. Такого ж висновку після розкопок мегарону у поселенні поблизу с. Добре дійшли С. Г. Колтухов⁶ та О. Є. Пуздровський⁷. Найновіше оригінальне припущення про мегарони як культово-громадські структурні одиниці населених пунктів визначеного рангу було висловлено О. О. Поповою⁸.

Тим часом подальшими розкопками подібні споруди виявлені на пам'ятках Західного Криму⁹ і в Неаполі скіфському. Останні відкриті під час бага-

© Ю. П. ЗАЙЦЕВ, 1995.

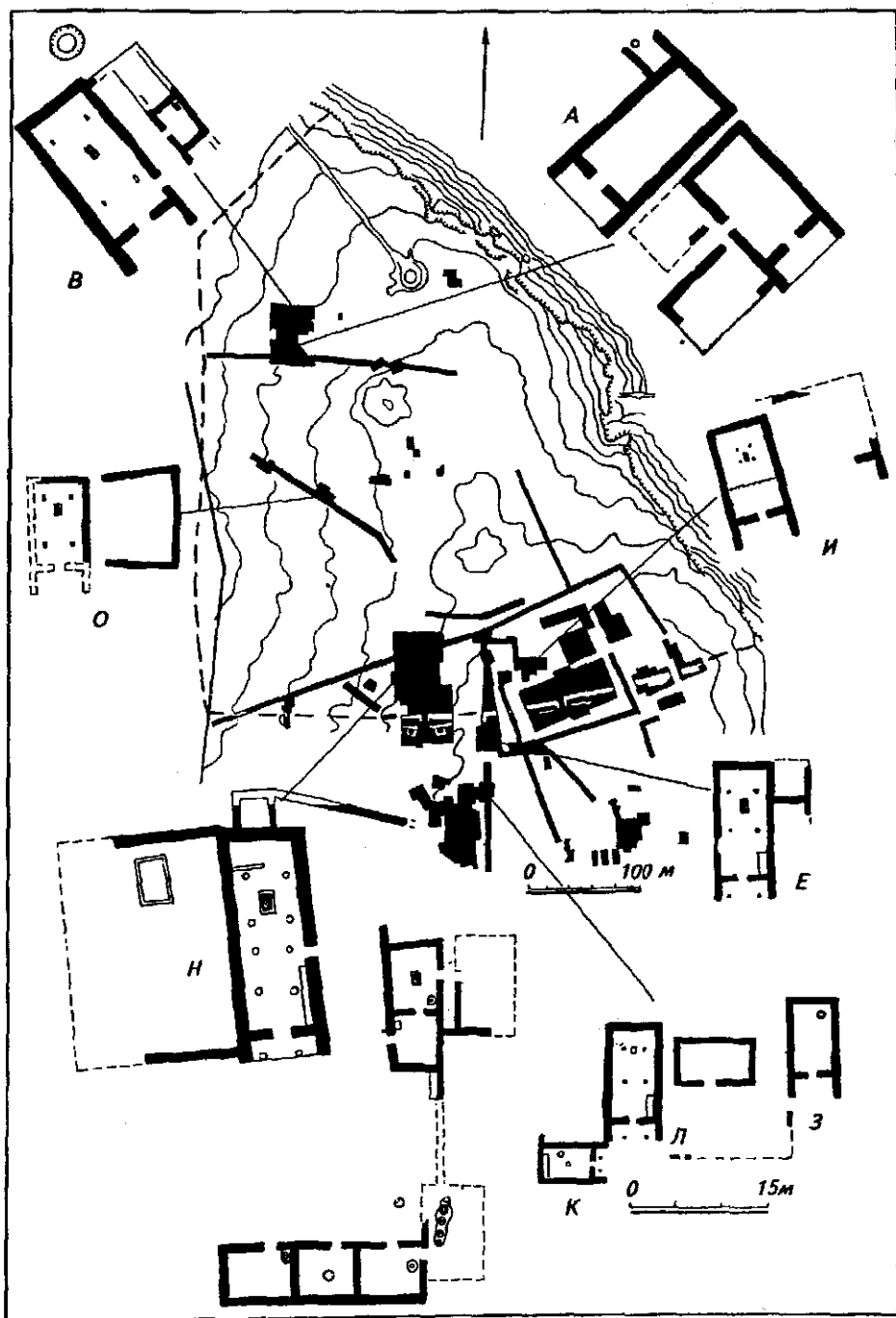

Рис. 1. План городища Неаполь скіфський з позначенням відкритих мегаронів.

торічних розкопок, проведених Сімферопольською експедицією Інституту археології АН України¹⁰. Їх вивчення разом з аналізом раніше відомих будівель дозволяє знову повернутися до проблеми пізньоскіфських мегаронів. Мета та завдання цієї публікації, таким чином, складаються з порівняльного аналізу всіх неапольських мегаронів, визначення їх хронології, функціонального призначення, генезису, соціальної та етнічної належності тощо.

Наведемо стисло характеристику кожного з об'єктів. Будинки А, Б, В (рис. 1, А, Б, В; 2) (розкопки 1955—1963 рр., О. М. Карасьова та І. В. Яценко¹¹). Ці споруди відрізнялися досить суворими пропорціями, великими роз-

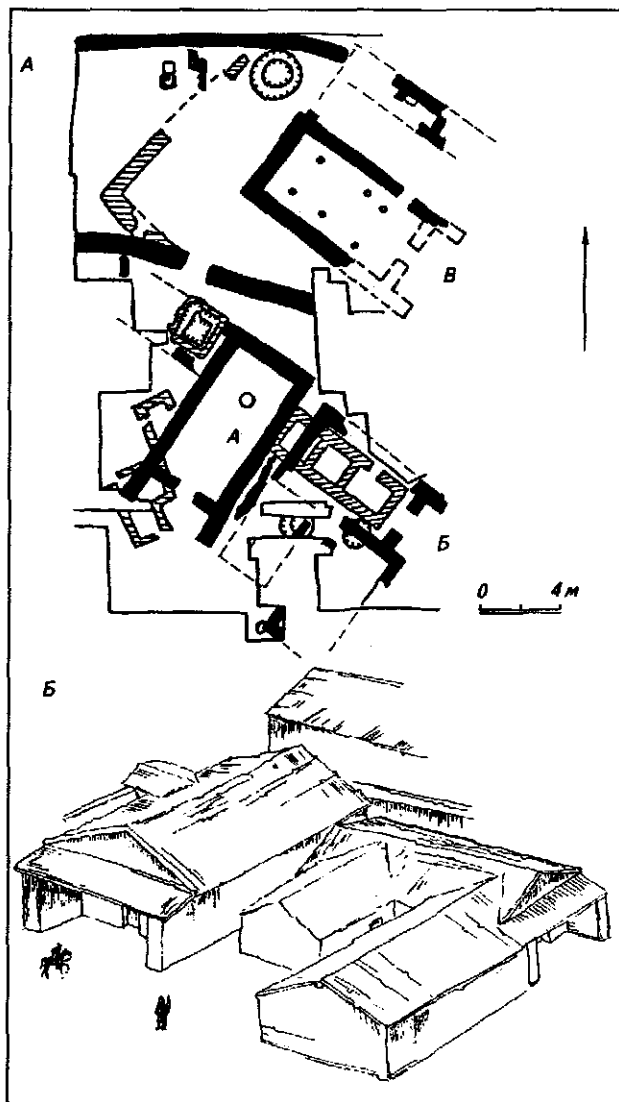

Рис. 2. План (А) та варіант реконструкції (В) мегаронів А, Б та В, відкритих на раскопі Д. Стан на II ст. н. е. (реконструкція автора).

н. е. Саме цей, останній період, на всій території розкопу представлений кам'яно-сирцевими завалами, що зберегли закриті керамічні комплекси¹³ та окремі яскраві знахідки¹⁴. Серед датуючих предметів слід назвати динарії Пертінакса та Гети 195 і 211 рр. н. е., амфори: самоські одноручні і вузькогорлі світлоглиняні типу Д, червонолакові посудини. У «пронаосі» будинку А, під завалами даху й стін, були знайдені три чоловічих кістяки у довільних позах. Напередодні зруйнування в основному приміщенні цієї будівлі мало місце кругле у плані вогнище-жаровня, а в «портику», праворуч від входу — дерев'яний брус з продольним жолобом. Весь археологічний контекст комплексу II — першої половини III ст. н. е. (черепичний дах, фресковий розпис, речовий матеріал) дозволив І. В. Яценко припустити тут будинки царської сім'ї¹⁵, що має підстави. Дійсно, останній горизонт існування пам'ятки представлений на всіх ділянках примітивними спорудами, на тлі яких згаданий архітектурний комплекс є винятком.

Будинок О. Частково відкритий 1985 р. під час охоронних розкопок О. О. Махньової та І. В. Ачказі¹⁶ (рис. 1, О). Можливі розміри будівлі —

мірами: А — 21×10 м, Б — 18×9 м, В — 20×9,5 м та фундаментальністю — товщина стін біля фундамента становить відповідно, 1,2; 1; 1,1 м. Дата будівництва неясна. За різними версіями це або II—I ст. до н. е., або I—II ст. Всі три комплекси існували до середини III ст. н. е., при цьому внутрішнє планування основних будинків залишилося незмінним, а сусідні прибудови змінили свій вигляд. Проте, тривалий період з II—I ст. до н. е. до I—II ст. представлений культурним шаром, майже без виразних знахідок. Від внутрішнього оздоблення мегаронів цього часу слідів не залишилось. Можна лише говорити про наявність у будинках А та В стовпових конструкцій уздовж довгих стін та вогнищ у центрі основного приміщення. Всі будинки мали багат шарові глинобитні підлоги та побілені кам'яно-сирцеві стіни. До початку II ст. н. е., на думку І. В. Яценко, належить поліхромний фресковий розпис в основному приміщенні будинку А¹², зруйнованому разом з усім комплексом у першій половині — середині III ст.

12×5,6 м, при ширині кам'яно-сирцевих стін 0,8 м. На підставі керамічних знахідок встановлено її датування — I ст. до н. е.— I ст. н. е. В основному приміщенні зафіксована багатощарова глинобитна підлога та обмазка стін. Були простежені два сирцевих вогнища-столика: кутовий та центральний, а також стовпові ямки понад довгими стінами. Зі сходу до споруди прилягало кам'яне огородження трапецеподібного в плані подвір'я, вимощеного вапняковою крихтою.

Будинок І був розкопаний 1984 р. О. О. Махньовою та І. В. Ачказізі¹⁷ (рис. 1, І). Розміри мегарону становили 12×5,2, ширина стін — 0,6—0,7 м. У центральній частині основного приміщення на багатощаровій глинобитній підлозі зафіксований прямокутний столик-вогнище, який оточують чотири стовпові ямки. Північна частина поверхні підлоги кімнати ніби трохи підвищена та утворює низьку (0,1 м) сходинку. На схід від споруди були простежені незначні залишки прибудов і поверхня двору (?). Для датування комплексу, крім маловиразного керамічного матеріалу, велике значення має фібула із завітком на кінці приймача, знайдена під підлогою основного помешкання. Грунтуючись на цьому, час існування будинку визначається I—II ст.¹⁸

Будинок Є — у передмісті, відкритий 1957—1958 рр. (рис. 1, Є) (розкопки О. М. Черепанової та А. М. Щеглова¹⁹). Час виникнення — II ст. до н. е. — визначений на ґрунті маловиразного керамічного матеріалу. Внутрішнє оздоблення, незважаючи на багаторазове підвищення рівня глинобитної підлоги, залишилося незмінним: глинобитне, прямокутне в плані вогнище-столик у центрі, стовпові конструкції уздовж поздовжніх стін, кам'яна лава-полиця у південно-східному кутку та ніша (?) у західній стіні. Особистий інтерес становить жертвна ямка у південно-західному кутку, яка має ліпні зоо- та антропоморфні фігурки, кістки тварин²⁰. По зовнішньому контуру розміри споруди досягають 14×6,5 м, товщина стін — 0,7—0,8 м. Пізніші прибудови до будинку з півдня, що належать до II—III ст.²¹, насправді не можуть датуватися часом пізніше I ст. н. е. — на поверхні підлоги однієї з них були знайдені уламки сіроглиняного блюда з клеймом на денці та покриттям тегга пегго. Зольник-есхар, як це вважала Т. М. Висотська²², не пов'язаний зі згаданими спорудами, з нього походять скляні посудини, фібули, кераміка, бронзові прикраси, які надійно укладаються в першу половину — середину II ст. н. е., у той час як сам будинок перекрито сирцевими завалами з матеріалом I ст. н. е.

Інформативність перелічених комплексів для їх повноцінного наукового аналізу не можна назвати достатньою. Деякі будинки мають погану збереженість, поруч з іншими відсутній виражений культурний шар з датуючими знахідками. Вдалим їх доповненням є ще два архітектурних мегаронних ансамблі, досліджувані автором в останні роки.

Приміські будинки З (розкопки О. Д. Дашевської та О. О. Махньової 1956 р.)²³, К та Л²⁴ (рис. 1, З, К, Л; 3). Відкриті під північно-західною підлогою пізнішого зольника № 3; східна частина цього єдиного будівельного комплексу потрапила до закритої зони і досліджувалась Тавро-скіфською експедицією. Цоколі усіх кладок виконані з необробленого вапняку на розчині з глини, у техніці двопанцирної тришарової кладки. Будинок К складається з неглибокого портику та основного приміщення, при товщині стін 0,4 м досягає розмірів 8×4 м. У центрі залу містилася невелика глинобитна піч, поряд з якою, біля північної стіни була зроблена господарська яма. Біля західної стіни збереглася низька сирцева полиця (?). Сусідній будинок Л цілком повторює пропорції та будову мегарона К, при досить великих розмірах (12×6,5 м), товщина стін — 0,6—0,7 м. На відміну від останнього, уздовж його довгих стін було зроблено шість стовпових ямок: чотири в основному приміщенні та дві — в «портику». По центральній осі кімнати було зроблено заглиблене у підлогу невелике вогнище, південно-східний кут займала огорожа з кам'яних плит. На схід від цього будинку знаходилася прямокутна у плані однокамерна споруда, звернена входом на південь. Слідів дерев'яних конструкцій та вогнища на його глинобитній підлозі не знайдено. Східна будівля З мала розміри 12×6 м; стовпових конструкцій та вогнища тут не

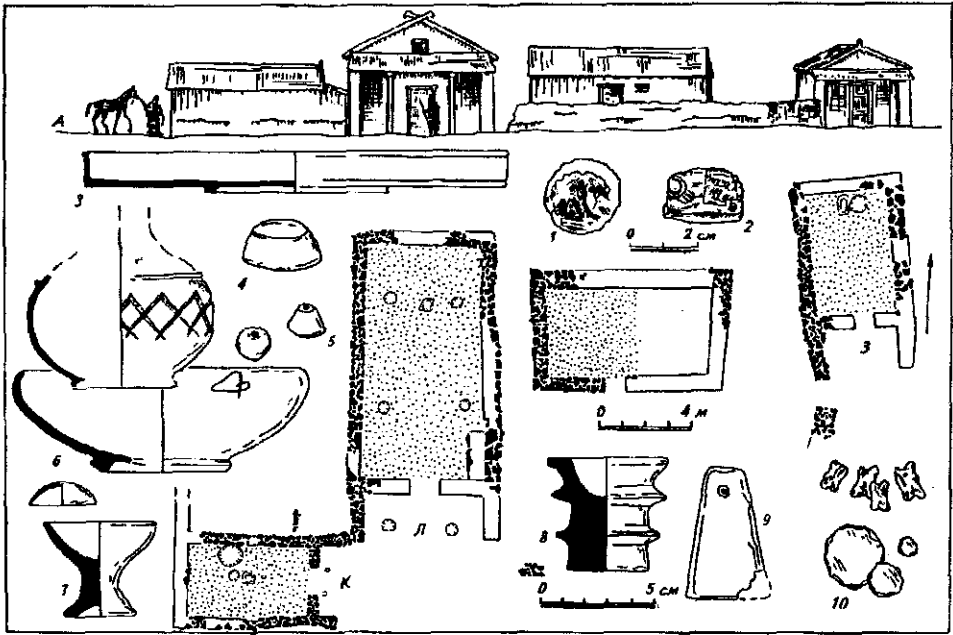

Рис. 3. План (В), варіант реконструкції (В) та знахідки комплексу будівель 3, К, Л (реконструкція автора). 1 — синопський тетрахалк 100—63 рр. до н. е., 2 — фігурна пронизка у вигляді лева з єгипетського фаянсу, 3 — самоське червонолакове блюдо, 4 — кам'яна зернотерка, 5 — керамічні прясла, 6 — червонолаковий посуд, 7 — ліпний світильник, 8 — ліпна кувильниця, 9 — ліпне грузило, 10 — керамічні кружки та астрагали для гри.

зафіксовано. У західного анта було виявлено поховання дитини, яке супроводжувалося набором дрібних скляних намистин.

Майданчик, на який виходили фасади мегаронів, завжди утримувався чистим: на його поверхні майже немає культурного шару, «задвірки» споруд являли собою протилежну картину. Тут накопичився значний шар глинистого багна з золою, найміцніший біля стін. Численні знахідки з нього досить виразні та звичайні для пізньоскіфських пам'яток. Керамічна тара представлена, в основному, багатьма фрагментами світлоглиняних південнопонтійських амфор з двоствольними ручками, уламками гончарного посуду, що належать кільком десяткам глеків та чашок (рис. 3, 3, 6), часто вкритих лаком або обмазкою. Маловиразні фрагменти ліпного посуду дозволяють відновити деякі форми горщиків, мисок, світильників тощо. Звертають на себе увагу кілька розбитих підставок для вогнища, кінці яких були оформлені у вигляд голів домашніх тварин. Один екземпляр відрізняється високою якістю обробки та багатою орнаментациєю. Показові знахідки гральних фішек з оббитих стінок посудин (близько 300) та гральних кісток-астрагалів (рис. 3, 10). Біля східної стіни будинку Л знайдено їх компактне скупчення з 15 штук. Металеві предмети, кістяні вироби та прикраси поодинокі (рис. 3, 2). Окрему групу становлять знаряддя домашнього вжитку (рис. 3, 4, 5, 9).

Датування більшої частини фрагментів кераміки та інших знахідок, які визначають час функціонування споруд, майже не виходить за межі I ст. до н. е.—I ст. н. е. Стратиграфічні спостереження дозволяють дещо уточнити та деталізувати її. Згідно з цим спостереженням, виникнення будинку К належить до першої половини I ст. до н. е. Матеріали цього часу знайдені у локальному зольному підвищенні, обмеженому північною стіною будівлі та перекрито кладкою будинку Л. Приблизно тоді ж була збудована однокамерна споруда між мегаронами 3 та Л: при розтиранні його глинобитної підлоги виявлена бронзову південнопонтійську монету (тип: голова Зевса вправо — орел на пучку блискавок, 100—63 рр. до н. е.²⁵). Цікаво, що взаємне розташування двох згаданих будинків, певно, передбачало наявність між ними будівлі Л, зведеної трохи пізніше, але, очевидно, на місці ранішої аналогічної споруди.

Один з прошарків глинобитних підлог будинків відзначено слідами сильної пожежі, після якої будинки продовжували існувати. З цієї причини знахідки, які їй датують, майже повністю відсутні. Виняток становить нижня частина коричневоглиняної амфори і рубчаста скляна пронизка, знайдені у нерівностях підлоги будинку Л та були перекриті новим накатом глини. Можливо, основна частина «пожежного» сміття була вивезена за межі комплексу: з 15 м на захід від нього було знайдено велике скупчення обгорілої сирцевої цели та вугілля. Воно було насичене великими фрагментами світлоглиняних амфор з двоствольними ручками, червонолакових та сіроглиняних лощених посудин, кілька ліпних горщиків, світильників та курильниць (рис. 3, 7, 8). Верхній горизонт підлог будинку слідів пожежі не має, на його поверхні знайдені пірамідальні грузила, зернотерка та кілька великих гострильних каменів, фрагменти різноманітних посудин. Запустіння всього комплексу відбулося приблизно у середині I ст. н. е., а наприкінці цього століття руїни були перекриті зольними відкладеннями сміттевого характеру.

Комплекс будинку Н — найцікавіший та найскладніший за структурою (рис. 1, Н; 4). Розташований перед

центральною південною брамою фортеці, досліджується з 1945 р. до сьогодення часу²⁶. Його постійним композиційним центром була споруда мегаронного типу — будинок Н. При товщині кам'яно-сирцевих стін 1,3 м, його розміри досягали 25×9,6 м. Внутрішнє обладнання цієї будівлі найближче до будинку Є: кам'яна лава-полиця у південно-східному кутку, по центральній осі — двосхідцевий сирцевий столик-вогнище, площа якого — 3,75 м². Його бічні грані мали багат шарову глинисту обмазку та були пофарбовані у чорний колір. Стіни з середини і зовні також були вкриті білою багат шаровою обмазкою. Майже незмінними також залишилися стовпові конструкції вздовж довгих стін. Внаслідок пожежі, після якої споруда не відновлювалась, в ям-

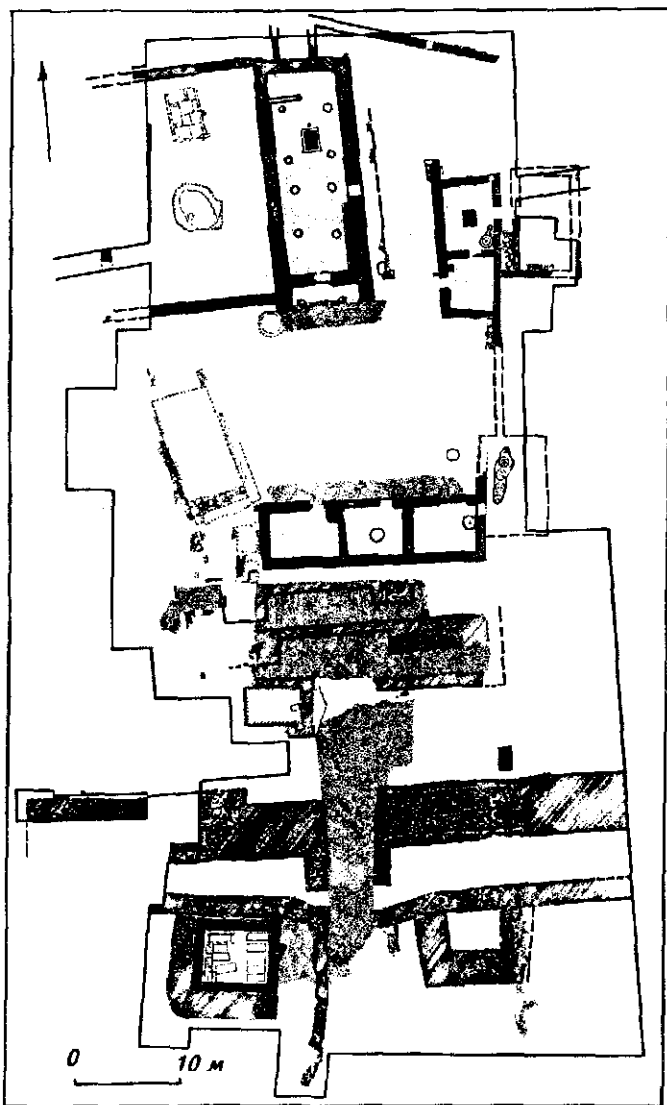

Рис. 4. План комплексу будівлі Н — «Південного палацу Неаполя скіфського». Стан на 130—108 рр. до н. е.

ках повністю залишилися пустоти-відбитки соснових брусів (29×11 см у перетині) невелика товщина та близькість до несучих стін (останнє характерно для всіх неапольських мегаронів з подібним елементом) не дає підстав припускати наявність опорних конструкцій даха та димохідного люку понад вогнищем. До того ж, наявність такого люку²⁷, за правилами теплообміну звело б нанівець усі спроби обігрівати такі великі приміщення. Більш реальним, у цьому випадку, уявляється їх використання як опор навісних галерей, що становили ніби другий поверх та помітно збільшували б корисну площу єдиного у будівлі залу.

Мегарон та інші об'єкти найдавнішого горизонту — «будинок з напівпідвалом», землянки та наземні будівлі — були поставлені, в основному, на материк. Вони супроводжувались глинобитними поверхнями та тонкими лінзами культурного шару, з якого походили амфорні ручки з клеймами родоського епоніма Астогейта 150—108 рр. до н. е.²⁸. Шар гару, що перекрив ці від-

кладення та об'єкти, у різних місцях мав понад 100 ручок родоських амфор з клеймами, більшість з яких також належала до 150—108 рр. до н. е. Мається на увазі і частина пожежного шару, вивезена на місце пізнішого зольника № 3²⁹.

Після пожежі був відновлений тільки мегарон, до якого з заходу прибудували двір з огорожею. На його території був влаштований культовий басейн з оброблених плит, на яких залишилися знаки червоною та чорною фарбами (рис. 5). Подібні плити, як випливає з польових матеріалів та звітів 1949—1950 рр. О. М. Карасьова³⁰, становили облицювання першого будинку з портиками «К» і така ж плита зафіксована на зовнішньому панцирі найдавнішої стіни на розкопі Є 1959 р.

Наступний простежений стратиграфічно етап, — виникнення споруд, в яких використані цілі та браковані оброблені квадрати: другого будинку з портиками «Л», мавзолею, «південної» — будинок Р та «східної»

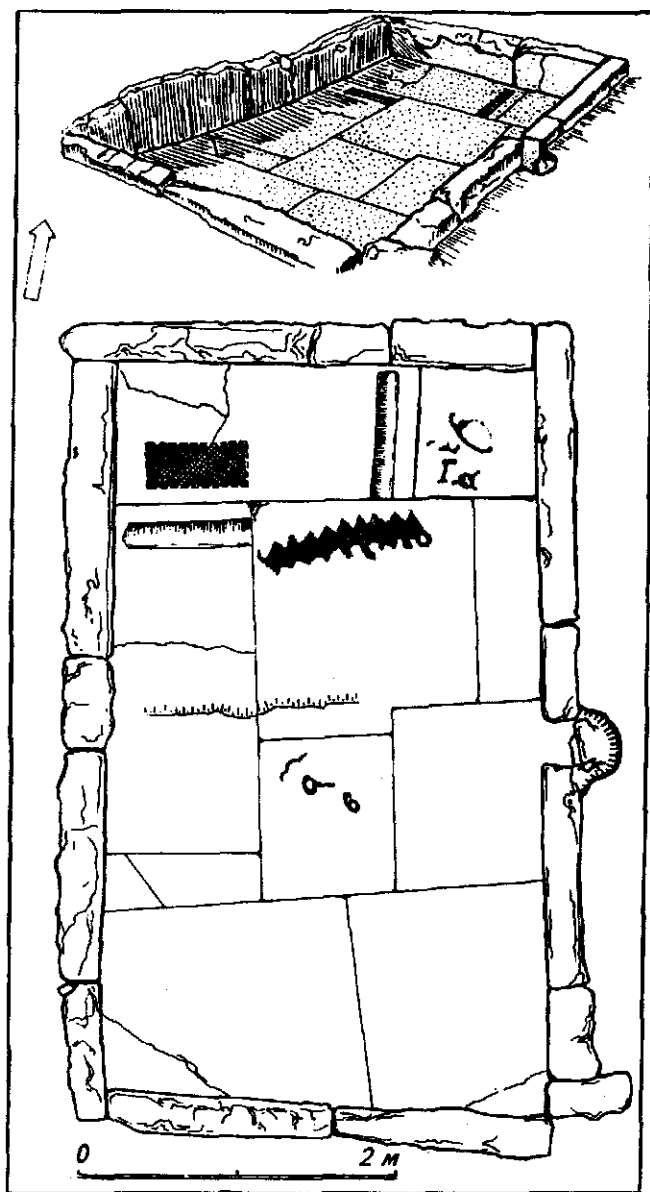

Рис. 5. Культовий басейн Південного палацу Неаполя скіфського.

багатокамерних будівель, прямокутного «постаменту» біля оборонної стіни, інших об'єктів. Тоді ж головний зал мегарону (його західну стіну) прикрасив фресковий розпис структурного стилю³¹. Крім того, звідси ж походять фрагменти жіночої драпированої герми (рис. 6), вітарного (?) блоку із залишками поліхромного розпису (чергування червоних та жовтих ромбів з чорною обводкою), уламок мармурового гекатейону з танцівницями, вітариків та теракот, інші яскраві знахідки. Цікавою є і ціла синопська амфора з отвором у ніжці, встановлена в ямці за вогнищем. У момент відкриття вона виявилася порожньою, але мала на стінках рясний винний осадок. Очевидним є жертвний характер такої знахідки, її зв'язок з домашніми хтонічними культами³².

Суглинок та зола, які перекрили шар пожежі 1, також мали численні родоські клейма 150—108 рр. до н. е. з іменами епонімів Тімагора, Поарата, Архіна та ін. і фабрикантів Драконтіда, Мідаса, Главкія, Родона, Колона та ін.³³

Відкладення зруйнованої сирцевої жовтої глини, що залягають вище, фіксують зруйнування усіх будівель комплексу. Тут були знайдені численні родоські клейма 150—108 рр. до н. е. Слід також вказати три монети: пантікапейські (типи: голова бика, плуг та колос, PAN — близько 150 р. до н. е.; голова Афіни, прора, PAN — близько 113—109 рр. до н. е. — розкопки 1950 р.)³⁴ та амиська (тип: голова Ареса, меч з португесею, назва міста — 111—105 рр. до н. е.)³⁵.

Особливої уваги заслуговує стратиграфічна колонка підлог мегарону, де 24 глинобитних накати майже однакової товщини розташовані між першою обгорілою підлогою та шаром рушеної глини, що повністю узгоджується з ситуацією навколо будинку. Десята знизу підлога відзначена прошарком слідів пожежі 2 (рис. 7). Аналогічний за структурою прошарок зафіксований у товщі золистого суглинку на захід та схід від мегарону Н.

Весь масив згаданого культурного шару, таким чином, в межах комплексу за клеймами та монетами може датуватися другою половиною II ст. до н. е., а швидке накопичення рушеної глини, в якому знайдено дві монети не раніше 112 р. до н. е., одна з них — понтійська, можна пов'язати з подіями війн Діофанта. Певно також, за багатьма аналогія-

Рис. 6. Жіноча вапнякова герма з мегарону Н.

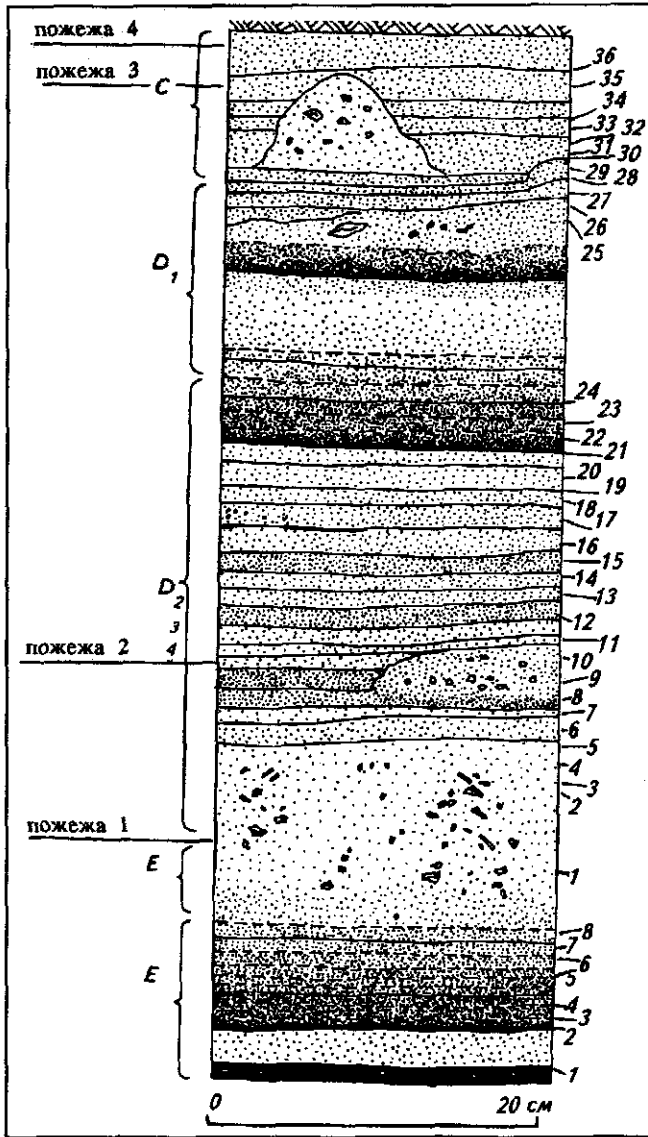

Рис. 7. Стратиграфія підлог будівлі Н.

ловини — середини I ст. до н. е. та загинув у пожежі 4.

Звернемось тепер до цифр. Площа власне фортеці Неаполя становить близько 16,5 га (рис. 1), південного передмістя — понад 9 га. Розкопані та досліджені площі на сьогоднішній день зросли відповідно до 24000 м² (1/7 території усередині оборонних стін) та 11000 м² (1/8 частина південного передмістя). На 1/7 частині фортеці у різних її частинах відомо 6 будинків типу мегарон; на 1/8 частині південного передмістя — 4, а, можливо, 5 таких будівель. Топографічно це має такий вигляд (рис. 1): приміська територія у районі центральної брами — комплекс з трьох будинків З, К, та Л, за ними, ближче до оборонної стіни — будівля Є. Городище: найбільший мегарон Н — у районі центральної брами, будинок І — південно-східний сектор, будівля О розташована в центральній частині пам'ятки та споруди А, Б, В відкриті в межах розкопу Д (північний район).

З наведених описів випливають деякі закономірності. Так, наприклад, не викликає сумнівів вільне, без будь-якої системи, розташування мегаронних споруд на всій території пам'ятки як групами, так і поодиночі. У I ст. до н. е.—

ми, що прошарки підлоги позначають щорічні відновлення мегарону — головного будинку комплексу³⁶. Виходячи з цього, перша пожежа могла мати місце близько 135—130 рр. до н. е., а не у час Діофантових війн, як це вважалося раніше. До часу другої пожежі — через 10 років після першої — «басейн» був заповнений шаром на 2/3 глибини, тобто він міг функціонувати трохи більше 5—6 років. Якщо виходити з безперервного існування «будинків з портиками» К та Л, перший з них однотипний за технікою спорудження з «басейном» і, очевидно, синхронний з ним, то об'єкти з квадратів з'явилися тут приблизно 125—120 рр. до н. е.

Все це відбувалося на тлі безперервного існування мегарону як центру багатого палацового комплексу, поетапне формування якого припало на час правління Скілура. Залишається тільки додати, що мегарон пережив комплекс, проіснувавши приблизно до першої по-

I ст. н. е. вони були тут домінуючим типом архітектурних споруд. І, вже через це, не можуть вважатися однозначно культовими або громадськими. Усі останні будівельні об'єкти цього періоду, включаючи землянки та невизначені рештки, знайдені у кількості до 30, тобто на один відкритий мегарон прийшлося 2—3 інших самостійних споруди. Враховуючи розкопану площу пам'ятки та міру, з якою на ній зустрічаються мегаронні структури, прості дії з наведеними цифрами дають можливу загальну кількість будівель розглянутого типу до 70—80, в тому числі на території фортеці — 35—45. Хронологічний аналіз відкритих мегаронних комплексів показує, що більшість з них виникли у II—I ст. до н. е. та існували до I ст. н. е. (будинки О, З, Є, Н). Окремі виникали і пізніше (будинок І), а деякі функціонували до середини III ст. н. е. (будинки А, Б, В). Таким чином, очевидним є тривале існування споруд мегаронного типу як характерної ознаки пізньоскіфської матеріальної культури, що відзначалося багатьма дослідниками³⁷.

У тих випадках, коли розкопки були проведені досить великими площами, кожна така споруда супроводжувалась приміщенням іншого планування. Виявлений у найближчому сусідстві з деякими з них культурний шар насичений побутовими відходами та звичайними предметами повсякденного життя: кераміка, знаряддя праці, кістки тварин тощо. Все це з одного боку, може свідчити про житлове призначення неапольських мегаронів. З іншого боку, очевидна специфіка внутрішнього улаштування і, в окремих випадках, його явна сакралізація (будинок Н). Подібні поєднання ознак, блокування кількох однотипних споруд у групи та деякі інші моменти можуть в подальшому знайти пояснення у структурі та характері взаємовідносин так званої неподільної пізньоскіфської сім'ї, наявність якої була встановлена за матеріалами могиликів³⁸. Саме для цього типу сім'ї найліпше підходить однокамерний будинок сталого планування та внутрішньої структури. У зв'язку з цим, необхідно відзначити більшу, ніж в інших некрополях, кількість неапольських склепів, що мали кілька десятків поховань³⁹. Їх функціонування відбувалося, головним чином, у I ст. до н. е.— I ст. н. е. Такі поховальні споруди, на думку дослідників, відповідають вказаному типу сім'ї. Мавзолей з десятками поховань представників знаті є супутником палацового мегарону Н.

Підбиваючи підсумок попередніх спостережень, можна приєднатися до думки С. Д. Крижицького про те, що: «Мегарони Неаполя скифського не являлись, по видимому, обычними жилыми домами: некоторые из них могли быть ... жилищами для знати или сооружениями общественного, но не культового назначения»⁴⁰. Дійсно, будинки мегаронного типу (К, Л, З, Є, О, Н), цілком відрізняються від грецьких житлових будинків, можуть виконувати суто побутові функції та використовуватися для громадських заходів у межах сім'ї або роду. Через їх належність рядовому населенню, інше призначення майже ніякими додатковими ознаками не виділено. До будівель «палацового» характеру однозначно можуть бути віднесені будинки А та Н, з меншою ймовірністю, Б та В. Архітектурний контекст (фундаментальність, розміри, черепичні дахи) у сукупності з багатим декором (фресковий розпис) та речовим комплексом (теракоти, вівтарика, скульптури) підкреслюють першорядне «культове тло» згаданих споруд. Разом з тим, археологічний комплекс мегарону Н мав і досить яскраві прояви повсякденного життя (предмети побуту, кераміка, знаряддя праці тощо). Дослідження цього будинку дозволяють висунути припущення про численні та пишні бенкети, що тут відбувались, у тому числі за упокійного характеру. Під час них, імовірно, і були залишені графіті на тиньку в будинку А, продряпані людьми, що сиділи під стінами⁴¹. «Разумеется в больших мегаронах вряд ли проживали рядовые жители Неаполя. Эти мегароны могли принадлежать наиболее высокопоставленной знати, само положение которых в социальной иерархии неизбежно было связано и с культовыми церемониями»⁴².

Нові матеріали дозволяють повернутися до проблеми генезису пізньоскіфської мегаронної архітектури. Т. М. Висотська⁴³ та деякі інші вбачали тут безпосередній грецький вплив, тоді як П. М. Шульц⁴⁴ та С. Д. Крижицький⁴⁵ припускали їх самостійне виникнення у варварському світі на певному етапі розвитку суспільства. Виходячи з багатьох факторів, видається можли-

вим приєднатися до останньої точки зору та вважати пізньоскіфські мегарони продуктом місцевого варварського середовища тим більш, що вони мають цілий ряд ознак, відмінних від грецьких храмових споруд. Дійсно, часовий розрив у 150—200 років та загальна схожість ставлять під сумнів безпосередній зв'язок грецьких храмів «в антах» та їх пізньоскіфських аналогів. Немає в близький час таких будинків і на інших територіях Євразії, звідки вони могли бути принесені черговою міграційною хвилею. У зв'язку з цим перспективним видається припущення П. М. Шульца та С. Д. Крижицького про східний характер розвитку крито-мікенської та пізньоскіфської культур⁴⁶. Розвиваючи на нових матеріалах цю точку зору, можна зробити висновок, що пізньоскіфський мегарон як архітектурний тип є самостійним стадіальним явищем у варварському світі Північного Причорномор'я і має поліфункціональний характер. Його виникнення та розвиток були пов'язані з особливим типом та устроєм життя поліетнічного суспільства, умовно названого пізньоскіфським.

Примітки

¹ Карасев А. Н. Отчет о работе Крымской скифской экспедиции ИИМК АН СССР на городище Неаполь скифский в 1955 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины. Инв. А № 21/4.— С. 14.

² Шульц П. Н. Отчет о раскопках Неаполя Скифского в 1956 году // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 22/1.— С. 67.

³ Яценко И. В. Декоративная роспись общественного здания в Неаполе скифском // СА.— 1960.— № 4.— С. 91; Дашевская О. Д. Граффити на стенах здания в Неаполе скифском // СА.— 1962.— № 1.— С. 47; Дашевская О. Д. Поздние скифы в Крыму // САИ.— М., 1991.— С. 128, 129; Шульц П. Н. Позднескифская культура и ее варианты на Днепре и в Крыму // МИА.— 1971.— № 177.— С. 135, 136; Высотская Т. Н. Неаполь — столица государства поздних скифов.— К., 1979.— С. 60—71.

⁴ Шульц П. Н. Позднескифская культура...— С. 136; Высотская Т. Н. Указ. соч.— С. 72, 73; Крижицкий С. Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья.— К., 1982.— С. 136.

⁵ Там же.— С. 132—135.

⁶ Колтухов С. Г. Охранные раскопки поселения Доброе // АО 1980.— М., 1981.— С. 261, 262.

⁷ Пуздровский А. Е. Мегарон позднескифского поселения Доброе // Архитектурно-археологические исследования в Крыму.— К., 1988.

⁸ Попова Е. А. Здание типа мегарон позднескифского городища «Чайка» и возможности социальных реконструкций на материалах древних поселений (к постановке вопроса) // Проблемы истории Крыма.— Тез. докл. конф.— Симферополь, 1991.— С. 98.

⁹ Крижицкий С. Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья.— К., 1993.— С. 227.

¹⁰ Махнева О. А. Отчет о раскопках Неаполя скифского в 1984 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 184/1.— С. 6—13; Махнева О. А. Отчет о раскопках Неаполя скифского в 1985 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А. № 176/1.— С. 17—25; Махнева О. А. Отчет о раскопках Неаполя скифского в 1987 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А. № 226/1.— С. 19—24; Пуздровский А. Е., Зайцев Ю. П. Отчет о раскопках Неаполя скифского в 1990 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— С. 12—26. Автор приносит щирю подяку О. О. Махневой за дозвіл використати в статті неопубліковані матеріали.

¹¹ Карасев А. Н. Отчет о раскопках Неаполя Скифского в 1957 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 23/1.— С. 1—33; Карасев А. Н. Отчет о работе... в 1955 г.— С. 1—17. Шульц П. Н. Отчет о раскопках... в 1956 г.— С. 40—80. Карасев А. Н. Отчет о раскопках Неаполя Скифского в 1958 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 26/1.— С. 3—38; Карасев А. Н. Отчет о раскопках Неаполя Скифского в 1959 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— б/н; Яценко И. В. Отчет о работе отряда Крымской экспедиции АН СССР на Неаполе скифском в 1960 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 37/2.— С. 1—18; Яценко И. В. Отчет о работе отряда Крымской экспедиции АН СССР на Неаполе скифском в 1961 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 38/1.— С. 1—22; Яценко И. В. Отчет о работе отряда Крымской экспедиции ИИМК и ГИМ на Неаполе скифском в 1962 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 39/1.— С. 1—16; Яценко И. В. Отчет о работе отряда Крымской экспедиции МГУ и ГИМ на Неаполе скифском в 1963 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 44/1.— С. 1—34;

¹² Яценко И. В. Декоративная роспись...— С. 101.

¹³ Раевский Д. С. Комплекс краснолаковой керамики из Неаполя // Ежегодник ГИМ.— М., 1970.

- ¹⁴ Яценко И. В. Тарелка царицы Гепеперии из Неаполя скифского // Историко-археологический сборник.— М., 1962.— С. 107.
- ¹⁵ Там же.— С. 114.
- ¹⁶ Махнева О. А. Отчет о раскопках... в 1985 г.— С. 17—25.
- ¹⁷ Махнева О. А. Отчет о раскопках... в 1986 г.— С. 6—13.
- ¹⁸ Косьяненко В. М. Бронзовые фибулы из некрополя Кобакова городища // СА.— 1987.— С. 58.
- ¹⁹ Шульц П. Н. Отчет о раскопках Неаполя скифского в 1957 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 31/1.— С. 1—30; Шульц П. Н. Отчет о раскопках Неаполя скифского в 1958 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А № 33/1.— С. 20—33.
- ²⁰ Маликов В. М. Жертвенник из пригородного здания Неаполя скифского // КСИА АН УССР.— 1961.— Вып. II.— С. 64—69.
- ²¹ Высотская Т. Н. Неаполь...— С. 85, 86.
- ²² Там же.— С. 68.
- ²³ Шульц П. Н. Отчет о раскопках... в 1956 г.— С. 4—11; Махнева О. А. Отчет о раскопках... в 1987 г.— С. 6.
- ²⁴ Махнева О. А. Отчет о раскопках... в 1987 г.— С. 29—34.
- ²⁵ Зограф А. Н. Античные монеты // МИА.— 1951.— № 16.— С. 237.
- ²⁶ Шульц П. Н. Исследования Неаполя скифского // История и археология древнего Крыма.— К., 1957.— С. 76—78; Пузровский А. Е., Зайцев Ю. П. Отчет о раскопках... в 1990 г.— С. 12—26.
- ²⁷ Высотская Т. Н. Неаполь...— С. 69.— Рис. 21.
- ²⁸ Grace V. Les amphoriques trouvées à Delos // BCH.— 1952.— IXXVI.— P. 512—540; Шелов Д. Б. Керамические клейма из Танаиса III—I вв. до н. э.— М., 1975.— С. 39.
- ²⁹ Зайцев Ю. П. До питання про грецьке населення Неаполя скифського // Археологія.— 1990.— № 1.— С. 86, 88.
- ³⁰ Карасев А. Н. Отчет о раскопках Неаполя скифского в 1949 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А. № 4/1.— С. 36; Карасев А. Н. Отчет о раскопках Неаполя скифского в 1950 г. // Арх. КФ ИА НАН Украины.— Инв. А. № 5/1.— С. 21.
- ³¹ Zaitcev J. La peinture murale de «Meharon du Palais» de Naples de Scythe // A.I.P.M.A.— № 2.
- ³² Попова Е. А. Позднескифские жертвенники с городища «Чайка» // СА.— 1990.— № 3.— С. 202.
- ³³ Шелов Д. Б. Указ. соч.— С. 161—164.
- ³⁴ Нестеренко Н. Д. Заметки по денежному обращению меди Боспора последней четверти II в. до н. э. // ВДИ.— 1987.— № 2.— С. 82, 83.
- ³⁵ Карышковский П. О. Монеты Ольвии.— К., 1988.— С. 102.
- ³⁶ Календарные обычаи и обряды народов Восточной Азии. Новый год.— М., 1985.— С. 132, 133, 201, 202.
- ³⁷ Шульц П. Н. Позднескифская культура...— С. 135; Дашевская О. Д. Поздние скифы // Археология СССР. Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время.— М., 1989.— С. 135.
- ³⁸ Михлин Б. Ю. О характере позднескифского царства.— К., 1983.— С. 129.
- ³⁹ Сыманович Э. А. Население столицы позднескифского царства.— К., 1983.— С. 129.
- ⁴⁰ Крыжицкий С. Д. Жилые дома...— С. 135.
- ⁴¹ Дашевская О. Д. Граффити...— С. 48; Попова Е. А. Монументальное изобразительное искусство в истории и культуре малой Скифии.— Автореф. дисс... канд. ист. наук.— М., 1984.— С. 21.
- ⁴² Крыжицкий С. Д. Архитектура...— С. 227.
- ⁴³ Высотская Т. Н. Неаполь...— С. 67.
- ⁴⁴ Шульц П. Н. Позднескифская культура...— С. 135.
- ⁴⁵ Крыжицкий С. Д. Жилые дома...— С. 135, 136; Крыжицкий С. Д. Архитектура...— С. 227.
- ⁴⁶ Шульц П. Н. Позднескифская культура...— С. 135; Крыжицкий С. Д. Жилые дома...— С. 135.

МЕГАРОНЫ НЕАПОЛЯ СКИФСКОГО

В работе рассматриваются здания мегаронного типа, открытые на Неаполе скифском в результате раскопок разных лет. Предпринята попытка их сравнительного анализа, определения хронологии, функционального назначения, генезиса и социально-этнической принадлежности. Согласно сделанным выводам, неапольские мегароны представляют собой полифункциональное архитектурное сооружение, являясь и жилищем неразделенной позднескифской семьи, и местом проведения культово-общественных мероприятий. Согласно археологическому контексту, они разделены на рядовые и «дворцовые» (здания А и Н). Мегарон Н, который был композиционным и смысловым центром Южного дворца, содержал множество показательных находок — скульптуру, культовую керамику и многое другое. Кроме того, установлено, что здания мегаронного типа являлись основным элементом застройки Неаполя скифского со II в. до н. э. по III в. н. э. и не были, очевидно, результатом греческого заимствования, а представляли собой самостоятельное стадийное явление в варварской архитектуре Северного Причерноморья.

Yu. P. Zaitsev

MEGARONS OF SCYTHIAN NAPLES

Buildings of the megaron type excavated in Scythian Naples for many years are considered in the paper. An attempt of their comparative analysis, chronology determination, functional purposes, genesis and socio-ethnic attribution is made. The data obtained show that Naples megarons are polyfunctional architectural buildings which were both dwelling of undivided late-Scythian family and a place for cult-public measures. According to the archaeological context they are divided into rank and «palace» (buildings A and H) structures. Megaron H which was a compositional and sense centre of the Southern Palace contained many representative findings: sculpture, cult pottery and so on. Besides, it is found that houses of the megaron type were a basic element of building in Scythian Naples in the period between the 2nd cent. B. C. and 3d cent. A. D. They were not a result of Greek borrowings, but represented an independent stadiad phenomenon in the Barbarian architecture of the Northern Black Sea territory.

Одержано 4.05.94.

ПОХОВАННЯ СКІФСЬКОГО ЧАСУ ПИРОГІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА

А. І. Кубишев, Л. Є. Скиба, С. А. Скорий

Праця присвячена публікації поховань скіфської доби, досліджених у 1968—72, 1989—91 рр. під час розкопок найбільшого на Середній Наддніпрянщині могильника зарубинецької культури поблизу с. Пирогів на південній околиці Києва.

Для східноєвропейського Лісостепу у скіфську добу загальновідомим поховальним обрядом був курганний, але в той же час існували і ґрунтові могильники. Вони відомі у невеликій кількості, що, зрозуміло, не відповідає їх реальному числу.

Ймовірно, звичай поховання в ґрунтових могильниках був одним з основних поховальних обрядів автохтонного осілого населення Лісостепу скіфської доби¹.

© А. І. КУБИШЕВ, Л. Є. СКИБА, С. А. СКОРИЙ, 1995